

BITI ALI NE BITI TAM

Etnografija na daljavo med krizo in onkraj nje

Dan Podjed in Rajko Muršič

15

IZVLEČEK

Članek opiše, kako se je med pandemijo covid-19 spremenila etnografija in kako so v kriznem času do ljudi dostopali raziskovalke in raziskovalci načinov življenja. Avtorja na podlagi izkušenj med pandemijo predstavlja možnosti za posodobitev, obogatitev in nadgradnjo etnografije s pomočjo digitalnih tehnologij, ki odpirajo nove raziskovalne možnosti ter vzpostavljajo platforme za terensko raziskovanje, pri katerem lahko sobivamo z ljudmi v času, ne pa nujno tudi v prostoru. **Ključne besede:** kriza, etnografija na daljavo, hibridna etnografija, foteljska antropologija, informacijske in komunikacijske tehnologije, digitalne tehnologije

ABSTRACT

The article describes how during the covid-19 pandemic ethnography changed, and how during the crisis researchers into ways of life approached people. On the basis of their experiences during the pandemic, the authors present the opportunities for modernising, enriching and improving ethnography with the help of digital technologies that open up new research opportunities and establish platforms for field research, where researchers can coexist with people in time but not necessarily in space.

Key words: *crisis, ethnography at a distance, hybrid ethnography, armchair ethnography, information and communication technologies, digital technologies*

Uvod

Besedna zveza »biti tam« se v antropologiji ponavlja kot mantra – med drugim tudi v naslovih znanstvenih monografij in člankov (npr. Bradburd 1998; Watson 1999; Hannerz 2003; Borneman in Hammoudi 2009; Davis in Konner 2011). Opisuje namreč način raziskovanja po vzoru prvega antropološkega junaka Bronislawa Malinowskega (1884–1942; gl. 2017), ki je začel »revolucijo v antropologiji« (Jarvie 1970). To je zaznamoval njegov sestop z verande kolonialnih izpostav k preučevanim ljudem, s čimer je antropologija postala »normalna znanost« (Kuhn 1998), kot so jo na prelomu 19. in 20. stoletja uvajali »ustanovni očetje« vede, in sicer so to bili poleg Malinowskega vsaj še Franz Boas (1858–1942), Alfred Reginald Radcliffe-Brown (1881–1955) in Marcel Mauss (1872–

1950) (več o slavni četverici v Eriksen in Nielsen 2013: 46–67).¹ Brez pristopa, ki so ga vsak po svoje pomagali zasnovati, si danes težko zamišljamo etnografsko delo: od prihoda na teren in sobivanja z domačini do odhoda domov, ki se sklene s pripravo monografije, članka, poročila ali drugega besedila, v katerem raziskovalec ali raziskovalka predstavi, kaj se je pripetilo »tam«.

In kaj se zgodi v obdobjih in situacijah, ko ne moremo več »tja«? In kako se v času, ko ni (bilo) mogoče oditi »tja«, soočiti z možnostmi fleksibilnejšega razmerja med »tukaj« in »tam«, ki smo ga v domače okolje zazrti kontinentalni etnologi in etnologinje gojili tudi pri nas? Tej temi se posvečava v tem članku. Kot izhodišče so nama služile izkušnje antropologinij in antropologov ter etnologinij in etnologov – skupaj z najinimi izkušnjami – med pandemijo covid-19, ki je zaznamovala leto 2020 in se razvlekla v leto 2021, z možnostjo, da se raztegne še naprej. V tem času je svet doživljal zdravstveno krizo, ki je vplivala tako na vsakdanje življenje v lokalnih skupnostih, kulturno ustvarjalnost in zabavo ter druženje kot tudi na globalno politiko in gospodarstvo. Globok pečat je kriza pustila tudi v antropologiji, katere temeljni pristop, torej etnografski, temelji na zamisli o sobivanju z ljudmi, ki jih preučujemo v njihovem vsakdanjem okolju, kar omogoča poglobljeno spoznavanje navad, praks in načinov življenja (Agar 1980; Atkinson idr. 2007; Muršič 2011; Campbell in Lassiter 2015; Matera in Biscaldi 2021). Tovrstno sobivanje je bilo zaradi pandemije seveda močno oteženo. V času popolnega zaprtja javnega življenja so bili osebni stiki omejeni v glavnem na lastno gospodinjstvo, s tem pa so bile omejene tudi možnosti izvajanja standardnih etnografskih terenskih raziskav. Tudi ob rahljanju ukrepov je bilo mogoče zaradi omejitev gibanja komunicirati z drugimi ljudmi predvsem z uporabo spletnih orodij.

V tem članku se sprašujeva, zakaj se antropologi in antropologinje težko odrečejo zamisli, da je treba »biti tam«, v skupnem prostoru z drugimi ljudmi med raziskovanjem na terenu. To je sicer v čisto človeškem smislu samoumevna nujnost, vendar opozarjava, da smo lahko »tam« tudi na druge načine, denimo s pomočjo digitalne kamere ter z zvokom in sliko na sodobnih informacijsko-komunikacijskih napravah. Danes smo lahko »tam« skorajda kjerkoli in kadarkoli, ne da bi se soočali s klasično dilemo izbire fotelja na verandi oz. v kabinetu ali šotorišča med ljudmi. Pred pandemijo so le redki raziskovalci in raziskovalke v antropologiji uporabljali hibridne raziskovalne tehnike (Przybylski 2021) – predvsem tisti in tiste, ki so jih zanimali virtualni svetovi (Boellstorff idr. 2012) ali pa teh raziskav niso mogli opravljati drugače (Coleman 2014). To je nekoliko presenetljivo, saj živimo v času, ko smo lahko po tehnoloških pripomočkih, na primer računalnikih, tablicah in telefonih, skupaj tudi takrat, ko smo fizično narazen (prim. Turkle 2011 in njeno metaforo, da smo s tehnologijami vedno bolj »sami in hkrati skupaj«), na daljavo pa izvajamo razširjeno oz. obogateno empirično raziskovanje (Hsu 2014).

V prispevku pojasniva, da se je spletno-nespletna in digitalno-analognna hibridnost etnografske izkušnje dejansko začela že dolgo pred pandemijo (Przybylski 2021). Ob tem razmišljava, kako lahko na podlagi raziskovalno-razvojnih projektov in drugih izkušenj, ki so že v predkovidskem času presegle meje antropologije, temeljno metodo

¹ Ob tej četverici velja omeniti, da Marcel Mauss ni ravno znan po tem, da bi bil »tam«, torej na terenu. V bistvu je tudi Alfred Reginald Radcliffe-Brown opravil razmeroma malo terenskih raziskav, in še to v taborišču, ne v »naravnem« okolju.

vede, torej etnografijo, prilagodimo različnim negotovim situacijam ter jo nadgradimo in izboljšamo v pričakovanju kriz, ki bodo zaznamovale prihodnost. Razpravljava tudi, ali ni morda smiselno opustiti pogosto nerealne zamisli, da ni nobene druge možnosti razen »biti tam«, če želimo spoznati in razumeti načine življenja v skupnostih po svetu. V prispevku zagovarjava posodobitev, obogatitev in nadgradnjo etnografije s pomočjo digitalnih tehnologij, ki odpirajo nove raziskovalne možnosti ter vzpostavljajo platforme za terensko raziskovanje, pri katerem lahko sobivamo z ljudmi v času, ne pa nujno tudi v prostoru.

Uvodoma želiva pojasniti, da se po najinem mnenju z omenjeno zdravstveno krizo ter uvajanjem novih pristopov etnografsko delo na terenu in s fizičnim udejstvovanjem med ljudmi nikakor ne končuje, temveč, nasprotno, pridobiva še večjo veljavo. Nadgradnja etnografije z orodji, ki jih predstavljava v članku, lahko njene potenciale poveča in omogoči dostop do ljudi tudi v negotovih obdobjih, prelomnih trenutkih in krizah, kot so vojne, nemiri, okoljske katastrofe in naravne nesreče, ter na oddaljenih lokacijah, do katerih ni mogoče zlahka in hitro dostopati. Raziskovanje na daljavo tudi ne pomeni, da bodo informacije s terena in intervencije med ljudmi manj poglobljene, posebej če terensko delo kombiniramo z drugimi pristopi ter prepletemo etnografijo *in situ* z etnografijo na daljavo. Tako se izognemo tudi skrbi, da bi se vrnili v obdobje t. i. *foteljske antropologije*, o katerem imamo, kot bova pokazala v nadaljevanju, v mnogočem zgrešeno predstavo.

Razgradnja stereotipov o foteljski antropologiji

V okoliščinah, ki so se pojavile med pandemijo covida-19, so bili mnogi antropologi in antropologinje prisiljeni ostati doma. Zaradi ukrepov, povezanih z zaježitvijo pandemije, so se morali izogibati neposrednim stikom z ljudmi. Obiski na domu so postali tvegani, javni prostori niso bili dostopni, delovna okolja pa so bila zaprta za »zunanje« obiskovalce. Neposredna komunikacija s sogovorniki »iz oči v oči« je bila omejena le na redke priložnosti, daljših pogovorov skorajda ni bilo več mogoče izvajati, predvsem pa ni bilo mogoče potovati »tja«, na kraj predvidene raziskave. S tem je odpadlo tudi opazovanje z udeležbo, ki je (še vedno) temelj tako rekoč vsake etnografije. Da bi nadaljevali svoje raziskovalno delo, so se nekateri raziskovalci in raziskovalke začasno prelevili v »foteljske« antropologe in antropologinje, pri čemer imava v mislih antropološko raziskovanje na daljavo, ki spominja na početje »praočetov« vede v 19. stoletju, med katerimi sta bila morda najbolj znana Edward Burnett Tylor (1832–1917) in James Frazer (1854–1941), ter na preučevanje ljudske kulture na podlagi vprašalnic, ki so jih izpolnjevali lokalni pisarji, analizirali pa, če sploh, učenjaki v svojih kabinetih (tipičen primer je način zbiranja podatkov za Göthovo zbirko, ki jo je v delnem obsegu, relevantnem za slovensko Štajersko, prevedel Niko Kuret; 1985, 1987, 1989, 1993).² In še tisti raziskovalci, ki so pred uveljavitvijo opazovanja s soudeležbo opravljali terensko delo, na primer Robert Ranulph

² »Praočetje« jih imenujeva po analogiji s prej omenjenimi štirimi »ustanovnimi očeti«, ki sta jih omenila Eriksen in Nielsen (2013), in sicer zato, da poudariva kontinuiteto v vedi, ki je imela dejansko več začetkov in žarišč. Vsi doslej naštetih začetniki so najbolj vplivali na zahodnoevropsko oz. predvsem britansko antropološko tradicijo, v srednji in vzhodni Evropi ter drugje po svetu pa so prepoznavali druge »očete« in »matere« takratnih narodopisnih in primerjalnih etnoloških šol (za Slovenijo gl. Fikfak 1999), praočetje pa so tako ali tako začeli z etnografskimi raziskavami že na začetku 18. stoletja (Vermeulen in Roldán 1995; Vermeulen 2015).

Marett (1866–1943) ali Charles Gabriel Seligman (1873–1940), so ga izvajali tako, da so si pripravili pisarno v kolonialni izpostavi in na verandah sprejemali izbrane domače »informatore«, s katerimi so opravili intervjuje ob pomoči bolj ali manj usposobljenih lokalnih prevajalcev.

Njihovo delo si pogosto zamišljamo kot manjvredno in znanstveno neustrezno, saj se – vsaj po stereotipnih predstavah – ti raziskovalci večinoma niso podajali na oddaljen teren. To naj bi bilo prenevarno in preveč umazano opravilo, nevredno njihovega ugleda, stanu in poklica. Predstavljamo si jih kot pasivne analitike etnografskih gradiv, pridobljenih s tujo pomočjo, ki so smisel in pomen terenskega dela preprosto prezrli. Kot pojasnjuje Efram Sera-Shriar v knjigi o nastanku britanske antropologije (2013), v kateri razpravlja o razmerju med različnimi načini opazovanja in terensko izkušnjo, so takšne predstave v marsičem zmotne. Tylor, Frazer in drugi antropologi tedanjega časa so se dejansko zavedali problema pridobivanja podatkov in gradiv iz »druge roke«, torej od »informatorev«, kot so jih poimenovali, ki so jih zanje zbirali na terenu, hkrati pa so razumeli tudi prednosti dela na daljavo. Vsak od antropologov je dejavno nadziral in organiziral lastno mrežo zbiranja informacij in historičnih gradiv v okviru tedanjega britanskega imperija. Njihova glavna skrb je bila, kako osmisлити podatke in jih interpretirati, medtem ko so bile zanje neposredne izkušnje, pridobljene ob stiku z domačini, sekundarnega pomena. V ospredju so bila gradiva, ne ljudje.

18

Če premislimo, so tedanji antropologi na terenu, kolikor so sploh imeli terenskih izkušenj, res raziskovali manj poglobljeno, drži pa tudi, da so izvajali nekakšno večkrajevno etnografijo na daljavo, saj so bili njihovi »informatoreji« dejansko tako medij za vzpostavljane stikov kot tudi vir za pridobivanje podatkov – podobno kot so to danes podatkovne zbirke in digitalna orodja, na primer Skype, Zoom in WhatsApp, ki jih raziskovalke in raziskovalci vse pogosteje uporabljajo pri antropološkem delu (gl. npr. Hsu 2013). Lokalni »informatoreji« so bili v bistvu sredstvo, ki je omogočilo, da so bili raziskovalci »tam«, torej na terenu, čeprav so dejansko tičali v svojih delovnih kabinetih, blizu njih ali na drugem koncu sveta; sočasno so lahko obravnavali več lokacij in spoznavali različne načine življenja ter jih primerjali med sabo. Tako so na nekoliko neobičajen način že pred stoletjem in pol začeli udeležati preskakovanje med lokacijami in raztegotvanje »mante« od enkratnega »biti tam« k »biti tam ... in tam ... in tam«, ki ga je na poti k večkrajevnemu sledenju pojavom pri etnografskem delu priporočil Ulf Hannerz (2003).

Dokončen zasuk od foteljske antropologije se je, vsaj po prevladujočem kanonu, zgodil z Malinowskim in njegovim raziskovanjem v prvih desetletjih 20. stoletja na tedanji Papui, predvsem pa na Trobriandskih otokih. Njegova raziskovalna odprava, ki jo je podrobno opisal v knjigi *Argonavti zahodnega Pacifika* (2017), je bila z vidika antropološke metodologije v marsičem prelomna, morda še najbolj zato, ker je njegova pot na oddaljeno lokacijo, kjer je preživel več let, pomenila začetek idealizacije koncepta »biti tam«, katerega izhodišče je bilo opazovanje z udeležbo v lokalnem okolju, potem ko »se utaborite prav v njihovi vasi« (2017: 34). Njegovo bivanje med staroselci, spoznavanje njihovega jezika, navad in obredov (2017: 34–36) ter tudi opisi tegob, ki jih je izpostavil v posthumno objavljenem zasebnem dnevniku (Malinowski 1989), še vedno predstavljajo izhodišče etnografskega koordinatnega sistema v antropologiji. To »ničlo« v sistemu

zaznamuje ravno zamisel, da je »biti tam« temeljna postavka vsakega etnografskega terenskega dela in *conditio sine qua non* antropološkega raziskovanja (Watson 1999). Tovrstno terensko delo naj bi bilo, kot pravita Gupta in Ferguson (1997: 8), glavna konkurenčna prednost antropologije v primerjavi z drugimi vedami, saj prispeva k njeni prepoznavnosti tudi zaradi stereotipne predstave osamljenega junaka, ki – kot bi sledil Campbellovi (2007) znameniti shemi junakove poti – zapusti varno zavetje doma, se na tujem sooči z nevarnostmi in se potem vrne domov ter javnosti razkrije svoje ugotovitve ali pa, vedno znova vračajoč se na različne terene, deluje kot angažiran in povsem drugačen javni intelektualec od siceršnjih zapečarskih učenjakov (o Boasu gl. Whitfield 2012, o Lévi-Straussu gl. Hayes in Hayes 1970). Ta podoba o antropologih in antropologinjah kot junakih, ki se morajo nujno odpraviti od doma, v neznano, in se vrniti domov s spoznanji, se ni perpetuirala samo v akademskem okolju, temveč so jo, kot pojasni MacClancy (2005), v nedogled ponavljali mediji. Postala je celo sestavni del popularne kulture, npr. filmov in romanov ter v novejšem času *memov*, torej šaljivih oz. provokativnih podob in zapisov, ki krožijo po spletu (prim. Podjed in Gorup 2021; Way 2021).

Od »biti tam« k »biti tedaj«

Predstave o tem, da je za spoznavanje navad in praks z antropološkim pristopom potrebno »biti tam«, so se začele razblinjati z uveljavljanjem novih informacijskih in komunikacijskih tehnologij (IKT) v drugi polovici 20. stoletja. Ob prehodu v 21. stoletje smo poznali že veliko primerov uporabe orodij za spletno anketiranje, izvedbo vsebinskih analiz in tudi poglobljenih etnografij z uporabo digitalnih omrežij in simulacij prostorov (npr. Reid 1995; Miller in Slater 1999; Hine 2001; Manovich 2002; Boellstorff 2008; Nardi 2009). Tudi intervjuje so antropologinje in antropologi (ter še bolj dejavno drugi družboslovci in družboslovke) že zdavnaj izvajali po telefonu in drugih pripomočkih za avdio- in videokomuniciranje na daljavo (gl. npr. Vail 2001) ter se vse pogosteje lotevali t. i. *spletnografije* (angl. *netnography*; Kozinets 2020) in raziskovanja v digitalnih prostorih in na družbenih omrežjih (npr. Ramšak 2007; Podjed 2010; Miller 2011; Miller idr. 2016). Teleprezenca, zmožnost videti in delovati na daljavo, je postala s spletnimi tehnologijami vsakdanja izkušnja, in to tako s prisotnostjo v sintetičnih oz. računalniško ustvarjenih okoljih kot tudi s »prisotnostjo« na oddaljeni fizični lokaciji s sliko in zvokom, ki se prenašata v dejanskem času (Manovich 2002: 165).

Pandemija covid-19, ki je zaznamovala leto 2020 in 2021, je nenadejano pospešila mnoge družbene procese, tudi s t. i. *digitalno preobrazbo*, torej s prehodom k celovitejši uporabi IKT na različnih področjih družbe: od gospodarstva, šolstva in politike do vsakdanjih opravil. S pomočjo IKT so se začeli intenzivneje povezovati tudi znanstvenice in znanstveniki, tisti s področja družboslovja in humanistike pa so po tej poti začeli pogosteje dostopati do ljudi in na daljavo izvajali tako kvantitativne kot kvalitativne raziskave. Etnografsko raziskovanje v času pandemije po Zoomu, Skypu, Teamsu, Google Meetu in drugih komunikacijskih orodjih je opozorilo na večplastnost antropološke izkušnje (Horton 2020) ter različnih vidikov bližine (Cesare Schotzko 2020) in na novo opredelilo možnosti za sobivanje v globalnem svetu. Prenosni telefoni (Horst in Miller 2005; Miller idr. 2021) so se pri tem izkazali kot priročno in uporabno sredstvo za

trajnejše in manj moteče načine komuniciranja, ki ponujajo specifično obliko bližine ob opravljanju vsakdanjih opravil z občasnim govornim in vidnim sporazumevanjem na daljavo. Poleg tega se je pokazalo, da lahko komuniciranje po IKT omogoča različne oblike telesnega, čutnega in čustvenega odzivanja na obeh straneh, in to celo pri preprostih oblikah komunikacije (npr. Zoom), še bolj pa s taktilnimi dodatki in opremo za dostop do t. i. *navidezne resničnosti*, ki dajo ljudem občutek, da so skupaj, čeprav so dejansko fizično ločeni (Bennett 2020). Toda že tudi pred tem je bilo vse bolj očitno, da digitalna orodja omogočajo bistveno učinkovitejše beleženje, hranjenje in predstavljanje čutne izkušnje življenja, ki ga preučujemo (Hsu 2013), ter tudi več vsestranske interaktivnosti med izvajanjem etnografskih raziskav, in to tako z domačini in domačinkami kot tudi s stanovskimi kolegi in kolegicami (Wang 2012).

20

Etnografske izkušnje med pandemijo so pokazale še, da lahko s pomočjo IKT odpremo v antropološkem raziskovanju nove dimenzije in se z digitalnimi pripomočki približamo ljudem celo bolj, kot bi se jim lahko v fizičnem prostoru. Marnie Howlett (2021), recimo, opisuje svoje raziskovanje na daljavo v Ukrajini, kamor se ni mogla odpraviti na teren zaradi covida-19, zato je svoje raziskovalno delo nadaljevala po Zoomu in se skušala na daljavo povezati z ljudmi ter ohraniti in poglobiti stike z njimi. Kot je pojasnila, je v nekaterih primerih dobila na daljavo bolj celovito podobo o ljudeh kot med obiski na samem kraju, saj so ji z uporabo digitalnega medija domačini odprli vpogled v svojo zasebnost in se z njo pogovarjali bolj sproščeno kot pri fizičnem srečanju »v živo«. Podobne izkušnje opisujejo tudi drugi raziskovalci in raziskovalke spletnega komuniciranja, ki so skušali dognati, kdaj in kako ljudje na spletu razkrijejo svoj »pravi jaz« (Bargh, McKenna in Fitzsimons 2002) in kako lahko z etnografijo na daljavo razkrijemo kulturne vzorce (Postill 2016).

Še eno pomembno delo v kontekstu te razprave je izšlo tik pred pandemijo, pripravili pa sta ga Tanja Ahlin in Fangfang Li (2019). V članku na podlagi raziskave med transnacionalnimi družinami v Indiji in mladimi migrantskimi delavci iz Malezije pojasnita, da temeljna enota antropološkega raziskovanja morda sploh ni nujno terenska izkušnja v nekem kraju. Kot pravita, bi morali kot osnovno enoto razumeti dogodek, ki se lahko zgodi bodisi v fizičnem bodisi v digitalnem prostoru – ali pa v obeh sočasno. Digitalni pripomočki so raziskovalkama namreč omogočili, da sta sledili ljudem, ki so sodelovali v raziskavi, in to tudi na lokacije, ki bi bile zanju sicer nedostopne. V prispevku avtorici predlagata, da se v bodoče bolj osredotočimo na »terenski dogodek«, s čimer lahko opišemo vsako situacijo etnografskega pomena, ki poteka bodisi v živo bodisi po sredstvih IKT in je soustvarjena med etnografino in etnografom ter udeleženci v raziskavi (Ahlin in Li 2019: 18). Na ta način se lahko antropologija vsaj v smiselnih primerih končno razbremeni teže terena in prilagodi svoj način raziskovanja situacijam, v katerih ljudje sodelujejo na daljavo, s pomočjo tehnoloških pripomočkov.

Priložnosti za nadgradnjo etnografije

V nadaljevanju bova predstavila nekaj primerov iz najine raziskovalne prakse, ki so povezani z etnografijo na daljavo in drugimi metodami, s katerimi lahko prevetrimo in posodobimo antropološko in etnološko raziskovanje. Nekateri od pristopov so nastali

pred pandemijo, pri drugih pa so bile ključne prav okoliščine, v katerih smo se znašli leta 2020 in zaradi katerih smo morali prilagoditi ne le svojih načinov življenja, temveč tudi načine raziskovanja.

Eden od naju, namreč Dan Podjed, je začel marca 2020, ko je slovenska vlada razglasila epidemijo covid-19, pisati dnevnik z naslovom *Antropologija med štirimi stenami* in ga objavljati po spletnih omrežjih Facebook, Twitter, Instagram in LinkedIn, in sicer v slovenskem in angleškem jeziku. V dnevniku, ki je kasneje izšel v knjižni obliki (Podjed 2020a), je več kot mesec dni dan za dnem opisoval, kako se je iz terenskega raziskovalca prelevil v »foteljskega antropologa«. Začel je preučevati lasten način življenja v času omejitev in ukrepov za zaježitev širjenja virusa ter javnosti razkrivati ugotovitve o tem, kako ljudje v času negotovosti in krize preživljajo prosti čas, delajo na daljavo in nakupujejo stvari previdneje kot v preteklosti. V enem od tekstov se je znašla tudi referenca na »foteljsko antropologijo«, namreč v dnevniškem zapisu, povezanem s šolanjem na daljavo, v katerem je pisalo o problemih, s katerimi se srečujejo starši:

21

Vsa gradiva, ki nam jih pošljejo iz šole, skušamo natisniti in razvrstiti v mape, da se snov ne pomeša. Ob prebiranju učne snovi, ki jo prejmemo po elektronski pošti, dobim občutek, da se učiteljice in učitelji izjemno trudijo, ko pripravljajo to gradivo. Še več: ob pregledovanju napotkov se mi včasih zdi, da morajo tudi oni redno poročati, kaj vse so naredili čez teden, in morda celo voditi posebno karantensko evidenco, in to ne le zase, temveč za vsakega učenca: kako napreduje, katere naloge je opravil, kako je pripravil govorni nastop ... Podobne sezname, ki jim pravimo časovnice, moramo namreč tedensko oddajati tudi raziskovalci in s tem potrditi, da nismo ves dan ležali na kavču – četudi dejansko smo. (V pojasnilo: med pisanjem večine besedil, vključno s tem zapisom, sem zleknjen na kavču. Če sedim za mizo in pišem, me začne hitro boleti hrbet in sem bistveno manj produktiven. Da, med karanteno sem se očitno dokončno prelevil v 'foteljskega antropologa', kakor so označili raziskovalce iz 19. stoletja, ki so želeli doma in zbirali pričevanja od popotnikov.) (Podjed 2020a: 135–136)

Ključno za temo, ki jo obravnavava v tem članku, pa ni bilo podajanje tovrstnih informacij o lastnem življenju, ki je postajalo vse bolj sedentarno in »foteljsko«, temveč odzivi ljudi, ki so brali zapise in začeli po omrežju še sami razkrivati, kaj se jim godi v njihovi zasebnosti. Med bolj komentiranimi zapisi je bil tisti z naslovom *Nadzor v kroksicah*, v katerem piše, kako je avtor teksta z bližnjega šolskega igrišča pregnal mladež, ki je tam igrala košarko – ter se ob tem srečal s »hamletovsko« dilemo in se spraševal, ali se je prav odločil. Nekateri komentarji (ponatisnjeni v Podjed 2020a: 49–50) so bili razumevajoči. Nekdo je zapisal, da

tudi mene pogreje, ko vidim, kako pri nas nekateri še vedno uporabljajo streetworkout poligon, ki je postavljen ob igrišče, ki je sicer zaprto. Po eni strani jim zavidam brezskrbnost, po drugi strani pa imam zelo moteč občutek, da prispevajo k temu, da se naša izolacija podaljšuje. In večkrat razmišljam o tem, kako ljudje reagiramo na sedanje stanje tudi na tak način, da smo drug drugemu najstrožji nadzor.

Neki drugi komentator se je ob istem zapisu ujezil: »Če bi verjel, da si tole res naredil, pa ti ne, bi ti napisal, da si postal stara tečnoba gnjavatorska.« Debata na daljavo

se je potem nadaljevala (A – avtor zapisa, B – komentator):

A: *Pa sem naredil točno to, vključno s kroksicami. Kaj bi bilo po tvojem prav?*

B: *Na Švedskem so odprte gostilne in šole, v Srbiji pa imajo policijsko uro. Tole zgoraj pa je naravna reakcija. Pustil bi jih pri miru. To je po mojem prav.*

A: *Ja, ampak pri nas potem izolacija velja za ene, za druge pa ne. Na Švedskem so pravila enaka za vse.*

B: *Pravila so vedno enaka za vse. Tudi v Tretjem rajhu so bila.*

A: *Potem bi si moral obuti usnjene škornje namesto kroksic. In verjetno jim ne bi rekel: 'Fantje, prosim, da zapustite igrišče!' Tudi oni bi lahko rekli, da ne gre do, in igrali naprej.*

22

Za etnografsko raziskovanje na daljavo in v času krize je postal, kot je razvidno iz tega zapisa, ključen dialog oziroma polilog med raziskovalcem, ki je obtičal doma, in posamezniki ter posameznicami, ki so situacijo spremljali z lastne perspektive. Takšen način raziskovanja lahko pomeni po najinem mnenju zasnovano bolj egalitarnega etnografskega raziskovanja, pri katerem etnograf oz. etnografinja ni več v poziciji opazovalca družbenih pojavov, temveč najprej sam razkaže lastne navade, dileme in probleme ter na ta način izvabi iz ljudi nasvete in informacije.

Omenjeni zapisi, ki so nastali med pandemijo, sodijo bolj v kategorijo »srečnih naključij«, ki se nepričakovano, a očitno precej pogosto zgodijo med terensko raziskavo (gl. npr. Hasan in Hertzog 2012). Med pandemijo pa so raziskovalke in raziskovalci bili prisiljeni tudi organizirati svoje tekoče raziskave in nadaljevati najavljeno delo kljub temu, da je bilo onemogočeno sestajanje z ljudmi in prehajanje meja, in to ne samo državnih, temveč v času t. i. *popolnega zaprtja* (angl. *lockdown*) celo občinskih. To se je zgodilo tudi v raziskovalnem projektu *Nevidno življenje odpadkov*, ki naj bi sočasno potekal v več krajih, namreč v Ljubljani, Trstu, Zagrebu, Gradcu, Oslu in Dubaju, in katerega cilj je razvoj rešitev za zmanjšanje količine odpadkov v gospodinjstvih.³ V tem projektu naj bi med drugim z etnografskimi pristopi zasnovali in preizkusili tehnološko rešitev (o takšnem načinu razvoja gl. Podjed 2019), in sicer smetnjaka, ki s pomočjo senzorjev in zaslona komunicira z ljudmi (Burger idr. 2020). Preizkušanje tega smetnjaka naj bi potekalo na delavnicah, na katerih bi se zbrali ljudje iz različnih družbenih in starostnih skupin in sodelovali pri snovanju nove rešitve. Ker takšne delavnice zaradi popolnega zaprtja v drugi polovici leta 2020 ni bilo mogoče fizično prirediti, so se raziskovalke in raziskovalci zatekli k digitalnim rešitvam. Prizore interakcije raziskovalca z dvema različicama smetnjaka so posneli, dva videoposnetka prenesli na portal YouTube in ju širili po spletnih omrežjih s prošnjo, naj si ju ljudje ogledajo in odgovorijo na priloženi vprašalnik, v katerem je bilo tudi okence, v katerem so respondenti lahko obširneje in bolj prosto pojasnili, kaj menijo o nastajajoči napravi in njenem vmesniku. Raziskava z anketiranjem je potekala spomladi 2021, izpolnilo pa jo je 194 anketirancev. Z antropološkega vidika je bil bistven tisti del vprašalnika, v katerem so ljudje prosto

---

³ Celotno ime projekta: *Nevidno življenje odpadkov: Razvoj etnografsko utemeljene rešitve za upravljanje z odpadki v gospodinjstvih* (šifra: L6-9364). Projekt, ki poteka od 2018 do 2022 iz državnega proračuna sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

vpisali svoje mnenje, saj je po eni strani služil kot osnova za nadaljnje etnografsko delo in poglobljene pogovore, po drugi pa so raziskovalke in raziskovalci tako pridobili bistveno več kvalitativnih podatkov, kot bi jih zgolj z delavnico, na kateri bi bilo omejeno število ljudi. Zaradi nepričakovane pozitivne izkušnje so v raziskovalni skupini sklenili, da bo nadaljnji razvoj te rešitve še vedno potekal hibridno, namreč z interakcijo *in situ* in poglobljenimi pogovori na daljavo, s katerimi bodo raziskovalke in raziskovalci lahko tudi prečili meje in vsaj deloma sledili prvotnemu raziskovalno-razvojnemu načrtu ter hitreje pridobili več informacij na različnih lokacijah.

Etnografsko raziskovanje na daljavo so bili zaradi pandemije prisiljeni uvesti tudi v mednarodnem projektu *INFINITE*, katerega cilj je energetska sanacija stavb.⁴ Projekt se je začel novembra 2020 z zamisljivo, da bi del raziskovalne ekipe v prvih mesecih izvedel terensko raziskavo v stavbah v Sloveniji, Franciji, Italiji in Španiji, s čimer bi pridobili informacije o načinih življenja tamkajšnjih prebivalcev in njihovih željah in potrebah. Tako bi pripravili priporočila za nadaljnjo sanacijo teh objektov, ki bi bila izvedena po meri ljudi. Ker se je pandemija covid-19 raztegnila še v leto 2021, je bilo kvalitativno raziskovanje treba prilagoditi situaciji. Namesto »od blizu« so se raziskovalci in raziskovalke z ljudmi oz. deležniki, kot jim pogosto pravijo v projektne žargonu, pogovarjali najprej po telefonu, nato pa po orodjih za videokomuniciranje, kot sta Zoom in Teams. Glavna težava je bila, da na ta način niso mogli dostopati do stanovalcev in stanovalk, saj niso vzpostavili začetnega stika z njimi. In prav ta prvi stik, torej vstop na teren in »prebitje ledu« ob začetnem komuniciranju, se je pokazal za glavni problem. Če raziskovalke in raziskovalci uspejo vsaj enkrat priti do ljudi, je pozneje bistveno lažje vzpostaviti zaupanje, ki se lahko nadaljuje tudi med etnografsko raziskavo na daljavo. V omenjenem projektu je bila odprava na teren v Ravnah na Koroškem ter izvedba neformalnega pogovora s stanovalci in stanovalkami ter upravljavci večstanovanjske stavbe, ki jo bodo obnavljali, bistvena za nadaljnje aktivnosti v projektu. Začetni pogovor sredi marca 2021, ko so v Sloveniji še vedno veljali strogi ukrepi za zavezitev epidemije, je bil sicer videti precej neobičajno v primerjavi s pogovori, ki so jih raziskovalke in raziskovalci izvajali v preteklosti. Udeleženci in udeleženke v debati so stali na prostem, saj je bilo zbiranje v zaprtih prostorih prepovedano, na obrazih pa so nekateri med njimi nosili zaščitne maske. Bolj kot vsebina je bil v tem primeru pomemben stik med ljudmi, ki so se prvič videli in slišali »v živo«. Nadaljnje raziskovanje na daljavo je bilo po tem srečanju bistveno lažje, udeleženke in udeleženci v raziskavi pa so bili pripravljani bolj zaupati osebam »na drugi strani zaslona«, saj so jih poznali tudi »od blizu«.

Drugi pisec tega besedila, namreč Rajko Muršič, v času pandemije ni opravljal tovrstnih raziskav, ampak je sodeloval v sklepni fazi raziskave, ki pa je ni bilo mogoče izvajati drugače kot na terenu, saj je temeljila na čutno izzvanih biografskih pogovorih in pričevanjih po dveh udeležencev ali udeleženek med istočasnim sprehodom po izbranih mestnih poteh za vsakega od njiju v njunem domačem mestu. Pri t. i. *čutnobiografskih sprehodih* (gl. Murray in Järviluoma 2020; tudi Bajič in Abram 2019), ki so jih izvajali raziskovalci in raziskovalke projekta *Sensotra*⁵ v Turkuju, Brightonu in Ljubljani,

⁴ Celotno ime projekta: *Industrialised Durable Building Envelope Retrofitting by All-In-One Interconnected Technology Solutions* (šifra: 958397). Projekt, ki poteka od 2020 do 2025, financira Evropska unija v programu Obzorje 2020.

⁵ Raziskavo *Čutne transformacije in transgeneracijski okoljski odnosi v Evropi med letoma 1950 in 2020* financira Evropski raziskovalni svet (ERC) v okviru raziskovalnega in inovacijskega programa Obzorje 2020 (sporazum o financiranju št. 694893). Vodja raziskave je Helmi Järviluoma Mäkelä, poteka pa med letoma 2016 in 2021.

so uporabljali snemalno kamero (GoPro), pripeto na prsi vodilnega sprehajalca ali sprehajalke, snemalnik za snemanje zvoka, kamero za zajem 360 stopinj in sledilnik signala GPS. Kljub fizični izvedbi raziskave je že samo raziskovanje potekalo v deloma digitalnem okolju, sinhrono in tudi asinhrono, saj so lahko raziskovalci in raziskovalke ob poglobljenih intervjujih uporabili razpoložljive videoposnetke kot temelj nadaljnjega pogovora. Sprotne digitalne informacije so po izdelavi transkriptov in njihovi analizi z izbiro posameznih pričevanj na koncu lahko pretopili v čim natančnejšo predstavitev izsekov izkušenj sprehajalcev in sprehajalk v povsem digitalnem okolju z odigranimi in v studiu posnetimi interpretacijami profesionalnih igralcev in igralk oz. napovedovalcev in napovedovalk (gl. Sensotra Tour 2021).

24

Da je meja med »prisotnostjo« in »odsotnostjo« vse manj jasna in da torej raje govorimo o »prisotni odsotnosti« ali »odsotni prisotnosti«, je pokazala izkustvena uporaba sprehajalne tehnike doživljanja mesta kot priročne vaje v ozaveščanju prostora, v katerem se mešajo spletne in nespletne izkušnje. Slovenski sodelavci omenjenega projekta, Blaž Bajič, Sandi Abram in Rajko Muršič, so za prireditev Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani Liber.ac z naslovom *Stopinje mesta* načrtovali izpeljati čutni in zvočni sprehod po Ljubljani. Ker je sredi maja 2020 še veljala prepoved takšnih prireditev, so sprehod izpeljali po spletu, in sicer s »hibridno« obliko izvedbe. Za razliko od čutnega in zvočnega sprehoda, ki potekata skupinsko, ob vodstvu izvajalca ali izvajalke ter sodelovanju skupine, katere zapoved je, da med sprehodom ne poteka nikakršna komunikacija, na noben način, ampak se sprehajalci in sprehajalke povsem posvetijo hoji in njenemu čutnemu zaznavanju, je bil spletni sprehod izveden individualno. Po krajšem srečanju na spletu si je vsak med udeleženci in udeleženkami izbral ali izbrala svojo pot po mestu in o njej poročal ali poročala po sprehodu. Za razliko od siceršnjega skupnega sprehoda so moderatorji priporočili uporabo mobilnih telefonov kot sredstva za beleženje izkušnje.

V izvedbi čutnega sprehoda na daljavo se je pokazalo, da je sklepna razprava, ki je sicer glavni del tovrstne sprehajalne izkušnje, ljudem bistveno bolj »razvezala jezike«, kot bi jim sicer. Če na siceršnjih sprehodih, ki trajajo skupaj kakšno uro, sklepni diskusijski del traja največ pol ure, pa še takrat se morajo moderatorji potruditi, da pridejo vsi udeleženci in udeleženke do besede, je spletna predstavitev, skupaj s prvimi posnetki in digitalnimi predstavitevami, trajala vsaj trikrat dlje od pričakovanj. Individualna izkušnja sprehoda, ki jo spremljajo sprotne digitalne beleženja te izkušnje, se je izkazala kot vznemirljiva, saj prisili sprehajalca in sprehajalko v nepričakovano refleksijo lastne izkušnje, ki jo dopolni spletna komunikacija z drugimi, ki so ravno tako preživeli svoj sprehod – nekateri med njimi tudi daleč od Ljubljane (gl. nekaj primerov poročil s sprehoda v Bajič 2020).

Prikazani primeri raziskovalnih projektov in drugih etnografskih izkušenj med pandemijo covid-19 nakazujejo, da so hibridne metode, spletne, nespletne, predvsem pa tiste, ki so nekje vmes (Muršič 2020; Przybylski 2021), obetaven način pozitivne sodobnih etnografskih praks (Laplante, Gandsman in Scobie 2020), ki ne bodo več mogle brez upoštevanja našega stalnega prehajanja med fizičnimi in digitalnimi prostori.

Torej: biti ali ne biti tam?

Kdaj pa je etnografija na daljavo smiselna in kdaj ne? To je prvo in verjetno tudi bistveno vprašanje, na katero želiva odgovoriti v nadaljevanju te razprave, in sicer na podlagi omenjenih raziskovalnih izkušenj pred in med pandemijo. Ob tem bi rada napovedala okvirni razvoj metode, ki bo odvisen prav od odgovora na omenjeno vprašanje. Kot sva pojasnila v prejšnjih razdelkih, se nakazuje vse več možnosti in priložnosti za razumevanje načinov življenja s pomočjo IKT in tehnoloških pripomočkov, pri čemer se raziskovalkam in raziskovalcem ni treba več podajati na teren zgolj fizično, temveč so lahko med ljudmi prisotni tudi na daljavo. Pa je to res *prava* etnografija? Konec koncev »biti tam« ne pomeni biti nepremični opazovalec ali opazovalka pojavov, ampak gre za dolgotrajnejšo večvrstno interakcijo z ljudmi, upoštevajoč tudi teleženje (angl. *embodiment*; Muršič 2006; Pezdir 2008) vsakdanjega življenja, predvsem pa specifično (več)čutno raziskovalno izkušnjo (prim. npr. Stoller 1997; Pink 2009; Campbell in Lassiter 2015; Cox, Irving in Wright 2017; Bakke in Peterson 2018; Springgay in Truman 2019; O'Neill in Roberts 2020; Roberts 2020). Pri raziskovanju na daljavo pa pride pogosto v ospredje le del etnografske izkušnje, namreč (po)govor po Zoomu, Skypu ali drugem orodju.

25

Kako lahko preprečimo, da bi etnografsko delo postalo omejeno zgolj na izvajanje intervjujev na daljavo po orodjih IKT? S prisotnostjo med ljudmi in stalnimi pogovori v najrazličnejših vsakdanjih situacijah, še posebej pa ob izvajanju bolj biografsko zaznamovanih poglobljenih intervjujev, so se etnografi in etnografinje, za razliko od drugih družboslovcev in družboslovk, ki v glavnem uporabljajo in producirajo pisne vire, naslanjali na najbolj temeljni način komuniciranja, namreč ustni (gl. Ong 2012). Elektronsko komuniciranje na etnografsko prakso ni bistveno vplivalo, zato pa nanjo toliko bolj vplivajo digitalni načini komuniciranja, ki združujejo ustne, pisne in elektronske komunikacijske načine v novo, pogosto vmesno obliko. Sodobno komuniciranje, predvsem pri mlajših, označuje kombiniranje pisnega, ustnega in medijskega (tj. vizualnega, avdiovizualnega ali zvočnega) sporočanja, tako sinhronega kot asinhronega. Veliko ključnih informacij se med komuniciranjem po Zoomu in Skypu ter drugih spletnih orodjih izgubi; pri sporazumevanju po omrežjih, denimo, smo pogosto omejeni s tipkanjem sporočil, medij sam pa določa, kako se družimo, povezujemo in sodelujemo (prim. McLuhan 1995, ki je pojasnil, da je medij sam po sebi sporočilo in hkrati človekov podaljšek). Pri izvedbi intervjuja po Zoomu, recimo, težko sodimo o kontekstu, v katerem se pogovarjamo z neko osebo, saj ne vidimo tistega, kar je zunaj vidnega polja kamere. Poleg tega takrat dejansko fizično ostajamo v lastnem prostoru, digitalno pa posegamo v drugi prostor in od tam pridobivamo omejene informacije o tem, kaj počnejo ljudje »na drugi strani«. ⁶ Tovrstne omejitve raziskovalkam in raziskovalcem po eni strani sicer ožijo obzorje, hkrati pa lahko v nekaterih primerih pridobijo celo jasnejši vpogled v zasebnost ljudi, ki je bila v preteklosti bistveno težje dostopna. Pogovor s človekom, ki se nahaja v svojem domačem okolju, je lahko bolj sproščen, saj se s sogovornikom ali sogovornico ni treba srečati v kavarni, pisarni ali drugem podobnem okolju, temveč lahko govorimo z njimi neposredno na domu, ki ga lahko, če so seveda pri volji, na daljavo tudi razkažejo

⁶ Prav zaradi te delne oz. hibridne komunikacijske izkušnje se lahko zgodi, da pride do zlivanja formalnega in neformalnega – predvsem na račun neformalnega – in na koncu postane etnografija le še izvajanje intervjujev.

in razkrijejo – če uporabiva Goffmanovo (2014) izrazje – zakulisje vsakdanjega življenja, ter prikažejo, kako se po spletu predstavljajo v javnosti.

K smiselnosti etnografije na daljavo dodatno prispeva še dejstvo, da v povprečju ljudje vse več časa preživijo pred zasloni in na ta način vzpostavljajo in vzdržujejo stike. Razmejitve med digitalnim in fizičnim prostorom postaja vse bolj zabrisana. Pravzaprav moramo govoriti o nekakšnem analogno-digitalnem kontinuumu oz. o prepletanju spletne in nespletne resničnosti. Digitalno je pač enako materialno kot nedigitalno (Pink, Ardèvol in Lanzeni 2016). Preživeta in pogosto absurdna je zato zamisel o t. i. *virtualnem svetu*, do katerega naj bi dostopali s pomočjo računalnikov in drugih tehnologij. Digitalni in fizični prostor sta se že zdavnaj prepletla v kibernetiko celoto (Podjed 2010; prim. Boellstorff 2008; Coleman 2014; Lange 2019; Miller 2020), dejanja v enem »predelu« tega sveta pa vplivajo na druge njegove inačice in dele. To prepletanje prostorov vse bolj opažamo tudi pri etnografskem raziskovanju, ki skoraj ne more več potekati brez pridobivanja informacij po spletu. Tehnologije omogočajo tako pripravo na terensko raziskovanje *in situ* kot tudi dolgoročno vzdrževanje stikov s posamezniki in skupinami, ki so sodelovali v raziskavi. Kot obetaven model raziskovanja se zato kaže hibridna etnografija (Przybylski 2021), s katero lahko fizično vstopamo na teren in izstopamo z njega ter ostajamo v stiku z ljudmi tudi v obdobjih negotovosti in med nenadejanimi krizami.

26

Da bi uspešno izvajali tovrstno etnografijo, ki presega uvodoma omenjeni ideal »biti tam«, se morajo raziskovalke in raziskovalci čim bolj podučiti o IKT in spoznati prednosti in pomanjkljivosti tehnologij. Preden se odpravijo »na teren«, pa četudi zgolj na daljavo, morajo ugotoviti, kateri komunikacijski pripomočki in spletna omrežja so na voljo v neki skupnosti, koliko je v obravnavani skupnosti tistih, ki teh orodij ne uporabljajo, ter kako izvesti raziskavo glede na konkretno situacijo, in kakšne so kulturnospecifične prakse pri njihovi uporabi (gl. npr. Miller idr. 2016, kjer so prikazane medkulturne razlike pri uporabi družbenih omrežij). V prihodnosti bo v antropologiji, verjetno pa tudi širše v družboslovju in humanistiki, predvidoma pomembnejše še poznavanje računskih orodij in pristopov, s katerimi lahko nadgradimo etnografijo v t. i. *krožno mešano metodo* (Pretnar in Podjed 2019). Pri tej metodi lahko s kombiniranjem kvantitativnih in kvalitativnih pristopov ter analizo t. i. *velikih, množičnih oz. obsežnih podatkov* (angl. *big data*) in *bogatih podatkov* (angl. *thick data*) pridobimo celovitejšo podobo družbenega sveta in bolj poglobljeno spoznamo procese v lokalnih skupnostih in jih vpnemo v širši družbeni kontekst (Podjed 2020b).

Sklep

V pričujočem članku sva skušala prikazati, da so etnografske prakse žive in se spreminjajo s časom in življenjem – v kriznih situacijah celo presenetljivo hitro. Kar se je pred pandemijo covid-19 zdela le obstranska digitalna vmesnost (Muršič 2020), je postala vsakdanjost, med katero so se spremenile tako prakse ljudi kot tudi raziskovalni pristopi, skupaj z etnografijo. Slednja se je v glavnem spreminjala in prilagajala samodejno, skupaj s spremembami, ki spremljajo življenje ljudi, ki se jim skušajo antropologinje in antropologi ter etnologinje in etnologi približati in jih razumeti. Opozoriti sva skušala, da spletna etnografija na daljavo nikakor ne bo v celoti nadomestila etnografskih izkušenj, ki še

vedno temeljijo na konceptu »biti tam«. Ni pa mogoče pričakovati, da bi v prihodnosti izvajali kakršnokoli etnografsko raziskovanje v kateremkoli delu tega sveta brez uporabe informacijsko-komunikacijskih naprav, ki se bodo tudi v bodoče spreminjale in prilagajale času in potrebam ljudi.

In prav te naprave omogočajo najpreprostejše in najučinkovitejše načine soočanja z življenjem drugih, kolikor jih pač uporabljajo. Prenosni telefon, denimo, omogoča ustno in pisno ter medijsko komuniciranje na vsakem koraku, ob padanju cen mobilnega priklopa na splet pa postaja njegova spletna uporaba vse manj omejena s časom, ko smo lahko povezani z drugimi ljudmi. To je naprava, ki omogoča življenje v življenje drugih, omogoča sinhrono in asinhrono komunikacijo, predvsem pa je naprava, ki jo imamo vedno v svoji bližini, tako da so z njo v naši neposredni bližini tudi njeni uporabniki. Tudi zato ni nobene ovire, da ne bi prenosnega telefona uporabljali kot sredstva, s katerim se lahko povezujeta dve osebi (ali več) na način, ki ne moti nobene od njiju oz. njih. Podobno velja za metodologije, ki vključujejo hojo in delo: v določenih primerih bo mogoče izvajati takšno neinvazivno raziskovanje na daljavo, v drugih primerih bo fizična bližina še naprej nujna.

Ključno za to razpravo je, da se oba pristopa, torej etnografija *in situ* in etnografija *na daljavo*, ne izključujeta, ampak se bosta v prihodnosti, posebej zaradi nadaljnega razvoja »pametnih« tehnologij doma in na delovnih mestih in tudi v javnih prostorih, še bolj povezovala. Podobno kot bomo v vsakdanjem življenju na več mestih hkrati, bomo na več mestih hkrati tudi kot etnografi in etnografinje. Mantra »biti tam« torej predvidoma ne bo izgubila iz antropologije, temveč se bo le preoblikovala in prilagodila času in načinu komuniciranja ter se prepletla z drugo frazo, ki bo pridobila več veljave, namreč »biti tedaj«. S časovno-prostorskim prepletanjem raziskovalnih pristopov in izsledkov pa bodo antropologinje in antropologi dejansko pridobili celovitejšo in jasnejšo sliko družbenih svetov, ki jih raziskujejo, in si zagotovili boljši vpogled v načine življenja posameznikov in posameznic ter njihovih skupnosti.

REFERENCE

- AGAR, Michael H.
1980 *The Professional Stranger: An Informal Introduction to Ethnography*. New York in London: Academic Press.
- AHLIN, Tanja in LI, Fangfang
2019 From Field Sites to Field Events: Creating the Field with Information and Communication Technologies (ICTs). *Medicine Anthropology Theory* 6 (2): 1–24.
- ATKINSON, Paul [idr.] (ur.)
2007 [2001] *Handbook of Ethnography*. London: SAGE.
- BAJIČ, Blaž
2020 Čutni sprehod »na daljavo«. *Sensory Transformations – Sensotra*.
<<https://blogs.uef.fi/sensotra/2020/09/21/cutni-sprehod-na-daljavo/>> [5. 6. 2021].
- BAJIČ, Blaž in ABRAM, Sandi
2019 Čutnobiografski sprehodi med antropologijo čutov in antropologijo digitalnih tehnologij. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 59 (1): 17–28.
- BAKKE, Gretchen in PETERSON, Marina (ur.)
2018 *Between Matter and Method: Encounters In Anthropology and Art*. London itd.: Bloomsbury Academic.

BARGH, John A., McKENNA, Katelyn Y. A. in FITZSIMONS, Grainne M.

2002 Can You See the Real Me?: Activation and Expression of the "True Self" on the Internet. *Journal of Social Issues* 58 (1): 33–48.

BENNETT, Naomi P.

2020 Telematic Connections: Sensing, Feeling, Being in Space Together. *International Journal of Performance Arts and Digital Media* 16 (3): 245–268.

BOELLSTORFF, Tom

2008 *Coming of Age in Second Life: An Anthropologist Explores the Virtually Human*. Princeton: Princeton University Press.

BOELLSTORFF, Tom [idr.]

2012 *Ethnography and Virtual Worlds: A Handbook of Method*. Princeton: Princeton University Press.

BORNEMAN, John in HAMMOUDI, Abdellah

2009 *Being There: The Fieldwork Encounter and the Making of Truth*. Berkeley: University of California Press.

28

BRADBURD, Daniel

1998 *Being There: The Necessity of Fieldwork*. Washington: Smithsonian Institution Press.

BURGER, Gregor [idr.]

2020 Snovanje interaktivnega pametnega zabojnika za smeti. *Elektrotehniški vestnik* 87 (4): 209–216.

CAMPBELL, Joseph

2007 [1949] *Junak tisočerih obrazov*. Nova Gorica: Eno.

CAMPBELL, Elizabeth in LASSITER, Luke E.

2015 *Doing Ethnography Today: Theories, Methods, Exercises*. Chichester (West Sussex) in Malden (MA): Wiley-Blackwell.

CESARE SCHOTZKO, T. Nikki

2020 A Year (in Five Months) of Living Dangerously: Hidden Intimacies in Zoom Exigencies. *International Journal of Performance Arts and Digital Media* 16 (3): 269–289.

COLEMAN, Gabriella

2014 *Hacker, Hoaxer, Whistleblower, Spy: The Many Faces of Anonymous*. London in Brooklyn (NY): Verso.

COX, Rupert, IRWING, Andrew in WRIGHT, Christopher (ur.)

2017 *Beyond Text?: Critical Practices and Sensory Anthropology*. Manchester: Manchester University Press.

DAVIS, Sarah H. in KONNER, Melvin

2011 *Being There: Learning to Live Cross-Culturally*. Cambridge: Harvard University Press.

ERIKSEN, Thomas Hylland in NIELSEN, Finn Sivert

2013 [2001] *A History of Anthropology*. London: Pluto.

FIKFAK, Jurij

1999 *Ljudstvo mora spoznati sebe: Podobe narodopisja v drugi polovici 19. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC: Forma 7.

GOFFMAN, Erving

2014 [1959] *Predstavljanje sebe v vsakdanjem življenju*. Ljubljana: Studia humanitatis.

GUPTA, Akhil in FERGUSON, James (ur.)

1997 *Anthropological Locations: Boundaries and Grounds of a Field Science*. Berkeley, Los Angeles in London: University of California Press.

HANNERZ, Ulf

2003 Being There ... And There ... And there!: Reflections on Multi-site Ethnography. *Ethnography* 4 (2): 201–216.

HASAN, Haim in HERTZOG, Esther (ur.)

2012 *Serendipity in Anthropological Research: The Nomadic Turn*. London: Ashgate.

HAYES, Eugene Nelson in HAYES, Tanya (ur.)

1970 *Claude Lévi-Strauss: The Anthropologist as Hero*. Cambridge in London: MIT Press.

HINE, Christine

2001 *Virtual Ethnography*. London: SAGE.

- HORST, Heather in MILLER, Daniel
 2005 From Kinship to Link-up: Cell Phones and Social Networking in Jamaica. *Current Anthropology* 46 (5): 755–778.
- HORTON, Zachary
 2020 Viral Zoom: COVID-19 as Multi-Scalar Immune Failure. *International Journal of Performance Arts and Digital Media* 16 (3): 319–340.
- HOWLETT, Marnie
 2021 Looking at the ‘Field’ through a Zoom Lens: Methodological Reflections on Conducting Online Research During a Global Pandemic. *Qualitative Research*, Online first. <<https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1468794120985691>> [19. 1. 2021].
- HSU, Wendy F.
 2013 Ethnography Beyond Text and Print: How the Digital Can Transform Ethnographic Expressions. *Ethnography Matters*. <<http://ethnographymatters.net/blog/2013/12/09/ethnography-beyond-text-and-print-how-the-digital-can-transform-ethnographic-expressions/>> [21. 10. 2015].
- 2014 Digital Ethnography toward Augmented Empiricism: A New Methodological Framework. *Journal of Digital Humanities* 3 (1): 1–19. <<http://journalofdigitalhumanities.org/3-1/digital-ethnography-toward-augmented-empiricism-by-wendy-hsu/>> [14. 12. 2014].
- JARVIE, Ian C.
 1970 [1964] *The Revolution in Anthropology*. London: Routledge & Kegan Paul.
- KOZINETS, Robert V.
 2020 [2010] *Netnography: The Essential Guide to Qualitative Social Media Research*. London itd.: SAGE.
- KUHN, Thomas S.
 1998 [1962] *Struktura znanstvenih revolucij*. Ljubljana: Krtina.
- KURET, Niko
 1985 *Slovensko Štajersko pred Marčno revolucijo 1848: Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice Nadvojvode Janeza (1811) in Georga Götha (1842). Prvi del, 1. snopič*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- 1987 *Slovensko Štajersko pred Marčno revolucijo 1848: Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice Nadvojvode Janeza (1811) in Georga Götha (1842). Prvi del, 2. snopič*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- 1989 *Slovensko Štajersko pred Marčno revolucijo 1848: Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice Nadvojvode Janeza (1811) in Georga Götha (1842). Prvi del, 3. snopič*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- 1993 *Slovensko Štajersko pred Marčno revolucijo 1848: Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice Nadvojvode Janeza (1811) in Georga Götha (1842). Drugi del, 1. snopič*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- LANGE, Patricia C.
 2019 *Thanks for Watching: An Anthropological Study of Video Sharing on YouTube*. Louisville: University Press of Colorado.
- LAPLANTE, Julie, GANDSMAN, Ari in SCOBIE, Willow (ur.)
 2020 *Search after Method: Sensing, Moving, and Imagining in Anthropological Fieldwork*. New York in Oxford: Berghahn Books.
- MacCLANCY, Jeremy
 2005 The Literary Image of Anthropologists. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 11 (3): 549–575.
- MALINOWSKI, Bronisław
 1989 [1967] *A Diary in the Strict Sense of the Term: With New Introduction*. Stanford: Stanford University Press.
- 2017 [1922] *Argonavti zahodnega Pacifika: Pripoved o podjetnosti in dogodivščinah domačinov v arhipelagih melanezijske Nove Gvineje*. Maribor: Aristej.
- MANOVICH, Lev
 2002 *The Language of New Media*. Cambridge (MA): MIT Press.
- MATERA, Vincenzo in BISCALDI, Angela (ur.)
 2021 *Ethnography: A Theoretically Oriented Practice*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

- McLUHAN, Marshall
1995 [1964] *Understanding Media: The Extensions of Man*. London: Routledge.
- MILLER, Daniel
2011 *Tales from Facebook*. London: Polity Press.
- MILLER, Daniel [idr.]
2016 *How the World Changed Social Media*. London: UCL.
2021 *The Global Smartphone: Beyond a Youth Technology*. London: UCL Press.
- MILLER, Daniel in SLATER, Don
1999 *The Internet: An Ethnographic Approach*. Oxford in New York: Berg.
- MILLER, Vincent
2020 *Understanding Digital Culture*. Thousand Oaks: SAGE.
- MURRAY, Lesley in JÄRVILUOMA, Helmi
2020 Walking as Transgenerational Methodology. *Qualitative Research* 20 (2): 229–238.
- MURŠIČ, Rajko
2006 Nova paradigma antropologije prostora: Prostorjenje in človeška tvornost. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 46 (3/4): 48–54.
2011 *Metodologija preučevanja načinov življenja: Temelji raziskovalnega dela v etnologiji ter socialni in kulturni antropologiji*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
2020 Izkušnja improvizacije v objemu algoritmov: Digitalna vmesnost in preddigitalna trirazsežnost vsakdanjega življenja. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 59 (1): 17–26.
- NARDI, Bonnie A.
2009 *My Life as a Night Elf Priest: An Anthropological Account of World of Warcraft*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- O'NEILL, Maggie in ROBERTS, Brian
2020 *Walking Methods: Research on the Move*. London in New York: Routledge.
- ONG, Walter J.
2012 *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*. London in New York: Routledge.
- PEZDIR, Zala
2008 Moško telesenje: Od tehnike do plesa. *Ars & humanitas* 2 (2): 30–62.
- PINK, Sarah
2009 *Doing Sensory Ethnography*. Los Angeles itd.: SAGE.
- PINK, Sarah, ARDÉVOL, Elisenda in LANZENI, Débora (ur.)
2016 *Digital Materialities: Design and Anthropology*. London itd.: Bloomsbury Academic.
- PODJED, Dan
2010 Omreženi prostori: Facebook kot znanilec vzpona omrežij in zatona prostorske paradigme. V: M. Mencej in D. Podjed (ur.), *Ustvarjanje prostorov*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 133–161.
2019 Razvoj etnografsko utemeljene tehnološke rešitve. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 59 (1): 39–48.
2020a *Antropologija med štirimi stenami: Spoznavanje družbe in sebe med pandemijo*. Ljubljana: Založba ZRC.
2020b Snovanje prihodnosti antropologije. *Etnolog* 29: 15–33.
- PODJED, Dan in GORUP, Meta
2021 Introduction: Why Does the World Need Anthropologists? V: D. Podjed [idr.] (ur.), *Why the World Needs Anthropologists*. Oxon in New York: Routledge, 1–16.
- POSTILL, John
2016 Remote Ethnography: Studying Culture from Afar. V: L. Hjorth [idr.] (ur.), *The Routledge Companion to Digital Ethnography*. New York: Routledge, 61–69.
- PRETNAR, Ajda in PODJED, Dan
2019 Data Mining Workspace Sensors: A New Approach to Anthropology. *Contributions to Contemporary History* 59 (1): 179–197.
- PRZYBYLSKI, Liz
2021 *Hybrid Ethnography: Online, Offline, and In Between*. Los Angeles itd.: SAGE.

- RAMŠAK, Mojca
 2007 Ali je teren na zaslonu mogoč?: Epistemološki premisleki o spletni etnologiji. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 47 (1/2): 20–23.
- REID, Elizabeth M.
 1995 *Virtual Worlds: Culture and Imagination*. V: S. G. Jones (ur.), *Cybersociety: Computer-mediated Communication and Community*. Thousand Oaks: SAGE, 164–183.
- ROBERTS, Simon
 2020 *The Power of Not Thinking: How Our Bodies Learn and Why We Should Trust Them*. London: Blink Publishing.
- SENSOTRA TOUR
 2021 Sensotra Tour, multimedijška predstavitev. <<https://www.thinglink.com/scene/1364831714358067201>> [5. 6. 2021].
- SERA-SHRIAR, Efram
 2013 *The Making of British Anthropology, 1813–1871*. Oxon in New York: Routledge.
- SPRINGGAY, Stephanie in TRUMAN, Sarah E.
 2019 *Walking Methodologies in a More-than-Human World: WalkingLab*. London in New York: Routledge.
- STOLLER, Paul
 1997 *Sensuous Scholarship*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- TURKLE, Sherry
 2011 *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*. New York: Basic Books.
- VAIL, D. Angus
 2001 Researching from Afar: Distance, Ethnography, and Testing the Edge. *Journal of Contemporary Ethnography* 30 (6): 704–725.
- VERMEULEN, Han F.
 2015 *Before Boas: The Genesis of Ethnography and Ethnology in the German Enlightenment*. Lincoln in London: University of Nebraska Press.
- VERMEULEN, Han F. in ROLDÁN, Arturo Alvarez (ur.)
 1995 *Fieldwork and Footnotes: Studies in the History of European Anthropology*. London: Routledge.
- WANG, Tricia
 2012 Writing Live Field Notes: Towards a More Open Ethnography. *Ethnography Matters*. <<http://ethnographymatters.net/2012/08/02/writing-live-fieldnotes-towards-a-more-open-ethnography/>> [5. 6. 2021].
- WATSON, C. W. (ur.)
 1999 *Being There: Fieldwork in Anthropology*. London in Sterling: Pluto.
- WAY, Lyndon C. S.
 2021 *Analysing Politics and Protest in Digital Popular Culture: A Multimodal Introduction*. Thousand Oaks: SAGE.
- WHITFIELD, Stephen J.
 2012 Culture Hero: The Anthropologist as Public Intellectual. *First of the Month: A Website of the Radical Imagination*. <<http://www.firstofthemonth.org/culture-hero-the-anthropologist-as-public-intellectual/>> [4. 6. 2021].

BESEDA O AVTORJIH

Dr. Dan Podjed je raziskovalec na Inštitutu za slovensko narodopisje ZRC SAZU in Inovacijsko-razvojnem inštitutu Univerze v Ljubljani ter izredni profesor na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. V projektih proučuje razmerja med ljudmi in tehnologijami ter sodeluje pri snovanju izdelkov in storitev po meri ljudi in okolja. Vodi projekt Nevidno življenje odpadkov: Razvoj etnografsko utemeljene rešitve za upravljanje z odpadki v gospodinjstvih (ARRS 2018–2022). Od 2010 do 2018 je bil koordinator Mreže za aplikativno antropologijo pri Evropskem združenju socialnih antropologov (EASA), zdaj pa je njen izvršni svetovalec. Je ustanovitelj in bil od 2013 do 2018 tudi prireditelj mednarodnega simpozija *Why the World Needs Anthropologists*.

Dr. Rajko Muršič je redni profesor na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Zadnja monografija: *Glasbeni pojmovnik za mlade* (2017). Sodeluje kot ekspert v projektu na Univerzi Vzhodne Finske Čutne transformacije in transgeneracijski odnosi v evropskem okolju 1950–2020 (ERC 2016–2021) in v projektu B-Air z Radiem Slovenija (Culture 2020–2022). Sodeluje še v projektu Happy s Svobodno univerzo v Amsterdamu, IRI-jem in partnerji v Butanu (Erasmus+ 2021–2023) ter v temeljnem raziskovalnem projektu Glasba in politika v postjugoslovanskem prostoru: k novi paradigmi političnosti glasbe na prelomu stoletij (ARRS 2018–2021).

ABOUT THE AUTHORS

Dan Podjed, PhD, is a researcher at the Institute of Slovene Ethnology at the Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts and an associate professor at the Faculty of Arts at the University of Ljubljana. Within projects, he examines relationships between people and technologies, and participates in the design of humane and environmentally friendly products and services. He manages the project *The Invisible Life of Waste: The Development of an Ethnography-Based Solution for Waste Management in Households* (ARRS 2018-2022). Between 2010 and 2018 he was the coordinator of the Applied Anthropology Network at the European Association of Social Anthropologists (EASA), and is now its Executive Advisor. He was the founder and between 2013 and 2018 also the organiser of the international symposium *Why the World Needs Anthropologists*.

Rajko Muršič, PhD, full professor at the Department of Ethnology and Cultural Anthropology at the Faculty of Arts at the University of Ljubljana. His last monograph was *Glasbeni pojmovnik za mlade* (Musical Glossary for the Young, 2017). He participates as an expert in the project *Sensory Transformations and Transgenerational Environmental Relationships in Europe 1950–2020* at the University of Eastern Finland (ERC 2016–2021) and in the project B-Air with Radio Slovenia (Culture 2020-2022). He is also participating in the project *Happy* with the Free University of Amsterdam, IRI and partners in Bhutan (Erasmus+ 2021-2023) and in the basic research project *Music and Politics in the Post-Yugoslav Space: Towards a New Paradigm of Politics of Music* (ARRS 2018–2021).

SUMMARY

To be or not to be there: Remote ethnography during the crisis and beyond

During the covid-19 pandemic we not only had to face a health crisis and its consequences, but also a crisis of anthropological research, which calls for in-depth methodological and epistemological reflection. Anthropology's main tool is field work, which is based on observation, with participation at a location and in contact with people, which during the pandemic became almost impossible in view of the requirements for distancing and self-isolation. During the crisis, anthropologists often stayed at home, becoming "armchair anthropologists" and trying to find alternative ways of learning about ways of life in the "new normality". They will probably act the same in any other potential crisis that we can expect, such as natural disasters, climate crises, social upheavals, violence and war and, due to environmental protection, they will also have to adapt their research methods during more "normal" conditions and begin actively using the omnipresent technologies that facilitate new ways of doing research. The article, based on experience from national and international projects, shows how during crises and beyond them ethnography can be carried out at a distance and, using methods that are based on information and communication technology, provide ethnographic research that is cheaper, more practical, quicker and more effective, and suitable with regard to environmental protection – or it can at least be an important addition to *in situ* research which, in the opinion of the authors, still remains the mainstay of anthropology.